

“Hadis Tenkit Yöntemleri İle Tarih Tenkit Yöntemlerinin Karşılaştırılması”*

Muhammed Mustafa el-A’ZAMÎ

Tercüme: Fuat İSTEMÎ

Özet

Bu çalışma Muhammed Mustafa el-A’ZAMÎ’nin *Menhecu’n-Nakd İndel Muhaddisin Neş’etuhu ve Tarihuhu* adlı eserinin beşinci bölümünün tercümesidir. Yazar bu bölümde modern tarihçilerin tarihi bir bilgiyi tespit etmek için izledikleri yöntemleri ve bu yöntemlerin güvenilirlikleri ile klasik hadis alimlerinin hadis rivayetinin güvenilirliğini tespit etmek için izledikleri yöntemleri karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Sonuç olarak muhaddislerin kullandıkları yöntemlerin o günün imkan ve şartları içerisinde değerlendirildikleri taktirde modern tarihçilerin kullandıkları yöntemlerden daha güvenilir olduğu hükmüne varmıştır.

Abstract

This study is a translation of fifth chapter of Muhammed Mustafa el-A’ZAMÎ’s book, which is named *Menhecu’n-Nakd İndel Muhaddisin Neş’etuhu ve Tarihuhu*. In this chapter the author examines the methods of historian and hadith schollars by companing how these methods deal with narratives. As a result he judges that the methods of hadith schollars is more reliable than the modern historian’s method, especially condisering their period’s conditions.

Muhaddislerin tenkit konusunda akla önem verdiklerini ve onların sahih hadisleri zayıf olanlardan, sıkı olan ravileri de zayıf ravilerden ayırt etmek için ravileri değerlendirmede kullandıkları kendilerine has ölçüleri olduğunu daha önce görmüştük. Muhaddislerin bu yöntemleri yaklaşık olarak on üç asır önceydi.

Şu anda bilimsel dünyada büyük bir atılıma şahitlik etmekteyiz. Her bir bilim dalı kendi ayakları üzerinde durmak ve bilim dünyasına dahil olmak için çaba sarf etmektedir. Tarih ve tarihçilerin *tarih tenkid yöntemlerini*, bilim saflarına katma çabaları yeni değildir. Fransa, Almanya, İngiltere ve diğer Batı ülkelerinde her tarihçinin uyması gereken sağlam bir yöntem tespit etmek için çok sayıda okulun var olduğunu gördüm. Hadis ve Tarih ilimlerinin

* Bu tercüme Muhammed Mustafa el-A’zami’nin *Menhecu’n-Nakd İndel Muhaddisin Neş’etuhu ve Tarihuhu* adlı eserinin beşinci bâbının (91-102 sayfalar arası) çevirisidir. Çeviride kitabın Mektebetu’l- Kevser yayınevinde 1990 yılında basılan 3. Baskısı esas alınmıştır.

geçmişe ait belgeleri araştırmak itibarıyla aralarında bir tür ilişki bulunmasından dolayı tarihçilerin belgeleri tenkit yöntemi ile hadisçilerin Hz. Peygamberin(s.a.v.) hadislerini tenkit yöntemlerini mukayese etmek yerinde olur. Böylece bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi hadis ilminin tarih araştırma yönteminden istifade etmesinin mümkün olup olmadığını tespit edebiliriz.

Tarihçilerin Tenkid Metodu

“Asıllar kaybolduğu zaman tarih de kaybolur” sözü tarih ilmi hakkında söylenmiş meşhur sözlerdendir. Seleften gelen haberler (âsar), usûl (kaynak) olarak isimlendirilmiştir. Tarihçilere göre usul (kaynak) seleften geriye kalan haberlerin (âsar) tamamıdır.

Esed Rüstem bir örnekte şöyle demektedir: Muhammed paşaya gelen ve onun gönderdiği mektuplar bu dönemin tarihi için bir kaynaktır. Aynı şekilde kendi döneminde Abidin sarayı ve orada olan silah ve toplar da o dönem için bir kaynaktır. Abidin camisi de böyledir. Tarihçi Ceberti ve onun kitabı da aynı şekilde bir kaynaktır.

Collingwood ise şunları söylemektedir: Babillerin tanrılarıyla beraber katıldıkları savaşları hakkında yazdıkları tarihi yazıtlar değildi. Fakat onların ölümünden sonra tarihi belge özelliği kazanmışlardır. Biz de bundan hareketle bu gibi kalıntılara tarih olarak bakmaktayız. Aynı şekilde tarih öncesi dönemden kalan Romaya ait ev eşyaları ve kitabeleri de sahiplerinin vefatından sonra tarihi kalıntı olarak kabul ediyoruz. Bu kalıntıların tarihi belge özelliği kazanmaları sahiplerinin onları böyle bir amaç ile kullanmalarından değil, bizim bu kalıntılara tarihi belge gözüyle bakmamız sebebiyledir.

Malzemelerin Toplanmasında Tarihçilerin İzlediği Adımlar

“Asıllar kaybolduğu zaman tarih de kaybolur” sözü daha önce geçmişti. Bu sözden dolayı da tarihçiler aşağıdaki adımları takip etmişlerdir.

- 1- Tarihçi ulaşabildiği bütün kaynakları toplamaya çalışır.
- 2- Kaynakları topladıktan sonra onların sıhhatini tespit etmek için onları tenkid eder ve yakından inceler.

Tarihi kaynakların incelenmesinde ilk aşama onların sıhhatini tespit etmektir. Çünkü eğer kaynağın tamamı ya da bir kısmının sahte veya intihal olması söz konusuysa; bu durumda genel anlamda o kaynağa güvenmek mümkün olmaz. Şayet bir tarih araştırmacısına tarihi belge veya kaynağın sahit olduğu, sahte olmadığı sabit olursa bu, kendisiyle ortaya

çıkan bilgilerin tarihi açıdan büyük bir öneme haiz olduğu anlamına gelmez. Aksine bu tarihi kaynağın başka yönlerden de tenkide tabi tutulması gerekmektedir.

Hasan Osman bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Tarihçinin kaynağın sıhhatini tespit ettikten sonra kaynağın tedvin edildiği zamanı öğrenmek için çaba göstermesi gerekir. Zira olayın yaşandığı ve görüldüğü zaman ile olayla ilgili haberlerin tedvin edildiği zaman arasındaki mesafe arttıkça o kaynağın tarihi kıymeti azalabilir. Çünkü hafıza yanıltıcıdır. Müellif ile olayın meydana geldiği zaman aralığı arttıkça her ne kadar müellifin doğru sözü bulmaya yönelik güçlü bir gayreti olsa ve maziye geri getirmeye çalışsa da o, özel detaylarda az veya çok bazı şeyleri kaçırmaya maruz kalır.*”¹ Müellifin aynı şekilde hâdiselerin tedvin edildiği mekânı da bilmesi gerekir. Olaya tanıklık eden kişi olayla ilgili haberleri olayın olduğu yerde mi yoksa olayları zikretmede hafıza ve hayaline dayanarak olayın meydana geldiği yerden uzakta bir yerde mi tedvin etmiştir? “*Olayın meydana geldiği yere yakınlık veya uzaklık, tarihi kaynaklardaki bilgilerin ne kadar doğru olduğunu belirlemede kesin bir delil olmasa bile o bilgileri ortaya koymada etkili olmaktadır.*”²

Belgenin kaynağına aidiyetinin sıhhatinin tespit edilmesi ile zamansal ve mekânsal açıdan bu belgelerin tedvinini kuşatan şartlarla ilgili bilgilerin toplanmasından sonra tarihçi analiz işine yönelir. Burada tarihçiler –en azından kullandıkları varsayılanlar- iki tenkid türünü kullanırlar.

- 1- Lafızların manası ve müellifin yazdıklarıyla neyi kastettiğini tespit etmek için kullanılan “Olumlu iç tenkid”
- 2- Tedvin edilmiş olan bilgilerin sıhhatini tespit etmek için kullanılan “Olumsuz iç tenkid”

1. Olumlu iç tenkid

Hasan Osman: “*olumlu iç tenkid, manasının anlaşılması ve yorumlanması gayesiyle tarihi kaynağın tahlil edilmesinden ibarettir.*”³ demektedir. Bundan dolayı tarihçinin kaynakları yorumlarken birçok hususu göz önünde bulundurması gerekir. Bunlar:

¹ Hasan Osman, *Menhecu’l-Bahsi’t-Târihi*, s. 100.

² Hasan Osman, *Menhecu’l-Bahsi’t-Târihi*, s. 101.

³ Hasan Osman, *Menhecu’l-Bahsi’t-Târihi*, s. 116.

1. Dil çağdan çağa değişebildiği için müellifin yaşadığı dönemde kullanılan kelimelerin manalarını bilmek gerekir.
2. Kelimelerin manaları mekandan mekana farklılık arz ettiği için tarihi kaynağın yazıldığı yerel lehçeyi bilmek gerekir.
3. Yazı üslubu yazardan yazara değiştiği için yazarın diline ve üslubuna aşina olmak gerekir.
4. Kelimenin tarihi metnin genel akışı çerçevesinde açıklanması gerekir. Eğer araştırmacı tarihi metnin gerçek anlamına ulaşırsa analiz veya olumlu yorum (tenkit) işlemi bitmiş olur.

Olumlu iç tenkit bittikten sonra tarihçi başka bir adım daha atar ve olumsuz iç tenkide başlar. Olumsuz iç tenkit, olabildiğince hakikatlerin süzgeçten geçirilmesi ve sahte olanların ayrıştırılması için yapılan bir işlemdir.⁴

Charles Langlois tarihçinin kendileri vasıtasıyla istenilen sonuca ulaşabildiği iki soru listesi zikretmiştir. Bu iki soru listesinin gayesi iki yönlüdür.

- 1- Müellifin güvenilirliğinden ve adaletinden emin olmak,
- 2- Müellifin zikrettiği bilgilerin güvenilirliğinden ve bu bilgilerin ne derece titiz olduğundan emin olmak.

Müellifin Güvenirliğinden ve Adaletinden Emin Olmak

Bu amaç için Charles Langlois tarihçinin, kaynağın yazarına uygulaması gereken birçok sorgulama yöntemi zikreder.

- A. Herhangi bir sebepten dolayı müellifin yalan söyleme ihtimali olduğu için müellifin tarihi kaynağı tedvin etme amacını genel anlamda bilmemiz gerekir. Müellifin eserin belirli kısımlarını yazmaktaki hedefi nedir. Eğer bir çıkar var ise onun şahsi çıkarı nedir?
- B. Tarihi kaynağın yazarını yalan söylemeye ve gerçeği çarpıtmaya zorlayacak bir ortamda bulunup bulunmadığını ve onu buna zorlayan kendisini aşan şartların olup olmadığını bilmemiz gerekir.
- C. Tarihi kaynağın yazarı bir kabileye/aileye, bir gruba veya sosyal bir kesime ya da bir millete veya devlete veya belirli bir şehre... meyilli olabilir. Yazar belli bir çıkara hizmet etmek için yanlış bilgiler vermiş midir?

⁴ Hasan Osman, *Menhecu'l-Bahsi't-Târihi*, s. 119.

- D. Müellifin gururu bu olayı yazmaya sevk etmiş midir? ve bu konuda kendisine herhangi bir pay çıkarmış mıdır?
- E. Müellif çoğunluğu hoşnut etmeyi veya onların hoşuna gitmeyi yahut en azından kamuoyunu rahatsız etmemeyi düşünmüş müdür?
- F. Tarihi hakikat adına kamuoyunu razı etmek için bilgilerin bir kısmını alıp bir kısmını terk eden edebi bir üslupla yazmış mıdır?

Bu soruların cevapları ışığında tarihçi, tarihi belgenin yazarının güvenilirliği ve adaleti veya bunun aksi yönde kanaatini oluşturabilir.

Tarihçi tarihi vesikanın müellifinin doğruluğundan ve adaletinden emin olunca, bilgilerin doğruluğundan emin olmak için olumsuz iç tenkide başlar.

2. Olumsuz İç Tenkit

Charles Langlois olumsuz iç tenkit için iki tür sorgulamadan bahseder. Bunlar:

- 1) Ravi veya tarihi kaynağın yazarı, akl-ı selim ve doğru bir kavrayıştan istifade edip de bizzat şahit olduğu ve işittiği doğru bilgileri verebilmiş mi?
- 2) Ravi veya tarihi kaynağın yazarı, fiili müşahadenin gerçekleşmesi için gerekli olan zorunlu şartların tamamından istifade etmiş midir?

Bu, tarihçiye göre kaynakların toplanmasında, kaynağı nakleden yazarın adaletinin bilinmesi için kaynağın yazarının tenkit edilmesinde ve kaynakta geçen bilgilerin sıhhatinin tespitinde en son merhaledir. Bundan sonra tarihçiye şu sabit ve sağlam esaslar üzerine görüşlerini bina etmesi gerekir.

- I. Ulaşabildiği bütün kaynakları bir araya getirmek,
- II. Bir araya getirilen bu metinlerin sıhhatlerini tespit etmek,
- III. Lafızların manalarını ve müellifin yazdıklarından neyi kastettiğini tespit etmek için olumlu iç tenkit ve metin tahlili yapmak,
- IV. Olumsuz iç tenkit, o da iki noktayı kapsamaktadır.
 - a. Tarihçinin güvenilirliğini ve adaletini tespit etmek,
 - b. Müellifin sunduğu bilgilerin doğruluğunun ve o bilgilerin titizlik derecesinden emin olmak.

İki Metodun Karşılaştırılması

1. Bütün Kaynakların Toplanması

Şayet tarihçilere göre ilk adım, ulaşabildikleri bütün kaynakların bir araya getirilmesi ise bu, sadece tarihçiye has bir durum olmayıp, aksine muhaddisler de bu konuda onlarla müşterektirler. Muhaddisler bunu fiili olarak uygularken tarihçiler nezdinde ise bu adım tarihi olayların en az %99'unda teori düzeyinde uygulanmaktadır. Hatta şu anda zaman geçmiş olmasına rağmen bir tek hadisi, tarihçilerin ifadesiyle bir vesikayı aşağı yukarı kırk ya da elli muhaddisin yanında bulabiliriz. Bu durumun açığa kavuşması için bazı örnekler vereceğim.

- 1- Ahmed b. Hanbel, *Muvatta*'yı Malik'in hafız olan 10 kûsür talebesinden dinledikten sonra Şafii'ye tekrar okumuştur.⁵ Başka bir ifade ile tek bir kaynaktan 10 kûsür vesika Ahmed b. Hanbel'de toplanmıştır.
- 2- Yahya b. Main, Hammad b. Seleme'nin kitaplarını talebelerinden on sekiz kişiye okumuş,⁶ başka bir ifade ile İbn Main bir tek vesikaya farklı kaynaklardan on sekiz nüsha ile ulaşmıştır.
- 3- Ali b. Hasan, Abdullah b. Mübarek'in kitaplarını kendisinden on dört kez dinledi.⁷ Ali b. Hasan'a bir defa işitmesi veya tarihçilerin ifadesiyle müellifin okumasıyla vesikaya ulaşması birinci defada ona yeterdi. Fakat o on dört defa okuyarak bir yönüyle pekiştirmiş başka bir yönüyle de ek bazı malumatları almıştı. Bu örnekler münferit olaylar olmayıp aksine onların yöntemi idi.

Bu durum Yahya b. Main'in şu sözlerinde açıkça ortaya çıkmaktadır. *"biz bir hadisi otuz vecihle yazmasaydık anlamazdık."*⁸

Ebu Hatim er-Razi ise *"biz bir hadisi altmış vecihle yazmasaydık anlamazdık."*⁹ derdi.

İbrahim b. Said el-Cevheri de *"bana yüz vecihle gelmemiş olan hadislerde kendimi o hadis konusunda yetim hissederdim."*¹⁰

Bizim bu alimlerden naklettiklerimiz bir iddia ve teorik bir söz değildir. Bilakis alimler tarafından mükemmel bir şekilde oluşturulmuş olan kitaplarla iktifa edildikten sonra yüzlerce hadis kitabının unutulup gitmesine rağmen, bugün bile bir hadisi onlarca kaynaktan bulabiliyoruz. Tarihçilerin tabiriyle tek bir vesikayı onlarca kişiden bulabiliyoruz. İmam Müslim (r.a.) Temyiz adlı kitabı da buna en güzel örnektir.

⁵ Ez-Zürkani, *Şerhu Muvatta*, 1/1.

⁶ İbn Hibban, *Mecruhin*, 1/11; el-Hakim, *el-Medhal*, s. 9.

⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, 9/299.

⁸ İbn Hibban, *Mecruhin*, 1/11; el-Hakim, *el-Medhal*, s. 9.

⁹ Irakî, *et-Tebşire ve't-Tezkire*, 2/233.

¹⁰ Ez-Zehebi, *Mizanu'l-İ'tidal*, 1/35.

2. Metnin Sıhhatinin Araştırılması

Tarihçilere göre ikinci adım metnin sıhhatinin araştırılması olunca bu da muhaddisler nezdinde gayet açık olan bir husustur. Bu durum İbn Main'in et-Tebuzki ile olan konuşmasında son derece açıktır. İmam Müslim'in et-Temyiz adlı kitabındaki uygulamaları ve takip ettiği yöntem de bu metoda fazlaca ışık tutmaktadır.

Tarihçiler ile muhaddislerin yöntemleri arasındaki bu açık benzerliklerin yanında her ikisi arasında temel bir fark vardır. Zira herhangi bir hadis veya kitap (yazılı belge) ya da tarihçinin ifadesiyle herhangi bir vesikanın araştırma konusu olarak değerlendirilebilmesi için kaynağın müellifinden muttasıl bir senetle bize kadar ulaşması gerekmektedir. Ayrıca isnad zincirinde bahsi geçen şahısların tamamının adalet ve güvenilirlikle bilinen kimseler olmaması halinde de vesikaya güvenilmez. Aynı şekilde bu şartları taşımayan bir belge veya kitap bulunursa muhaddislerce belge (vesika) olarak kabul edilmez. Onlar bu konuda son derece titiz bir yaklaşıma sahiptirler. Herkesin vesikasını(rivayetini) kabul etmezlerdi. Çoğunlukla o belgenin taşıyıcısı (ravi) hakkında ilkesel bir inceleme yapmaktaydılar.

Hasan b. Salih (ö.160) *“biz bir adamdan hadis alacağımız zaman onu o kadar çok araştırdık ki bize onu evlendirmek mi istiyorsun derlerdi?”*¹¹

Muhaddisler, hadisi aldığı şeyhi konusunda dikkatli olmayan raviyi, bu konuda tenkit ederlerdi. Ravi rivayeti alacağı kişiyi belirledikten sonra muhaddisler bu sefer bu belgeyi aldığı yöntemlere bakarlardı.

Şube *“ben Katadenin ağzına bakardım. O “heddesana” dediğinde ben yazardım. O “heddesana” demediğinde ise yazmazdım.”*¹² Muhaddislerin ilkelerinden biri de hadisi hadisçilerin yanında muteber hadis alma yollarından birisiyle almayıp, sahifelerden elde eden sahafilerden hadis almamalarıydı.¹³ Muhaddisler aynı zamanda istifade etmek için değil de bilgi ve marifet sahibi olup da aldanmasınlar diye mevzu hadisleri, aslı sabit olmayan nüshaları ve hadis kitaplarındaki mevzu cüzleri bir diğer tabirle sahte belgeleri de elde ederlerdi.

“Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main'i San'ada bir zaviyede Ma'merin Eban vasıtasıyla Enes'ten naklettiği sahifeyi yazarken görmüştür. Birisi İbn Main'in yanına geldiği zaman o sahifeyi gizliyordu. Ahmed b. Hanbel ona sen Ma'merin Eban'dan onun da Enes'ten naklettiği sahifelerin mevzu olduğunu bildiğini halde niye yazıyorsun? Eğer biri sana hem Eban hakkında konuşuyor, onu eleştiriyorsun hem de onun hadislerini mi yazıyorsun? diye

¹¹ Hatib el-Bağdadi, *el Kifâye fi İlmî'r-Rivâye*, s. 93.

¹² El-Hakim, *el-Medhal*, s. 21.

¹³ Bkz: Müslim, *Kitabu't-Temyiz*, s. 189. (bu kitabın sonunda)

sorarsa ne diyeceksin. Yahya b. Main ona Allah sana merhamet etsin ya Eba Abdilah ben Abdurrezak'ın Mamer vasıtasıyla Eban'dan onun da Enes'ten aldığı bu sahifenin mevzu olduğunu bilerek, yazıp tamamını hıfz ediyorum ki bizden sonra gelen biri Eban'ı Sabit olarak değiştirmesin ve Enes'ten Sabit ondan da Mamer diye rivayet ettiği vakit ben kendisine yalan söyledin. Sabit değil Eban'dır demek için.”¹⁴

Buradan da şu netice ortaya çıkıyor: muhaddislerin şartları tarihçilerin şartlarından daha kuvvetli, daha şiddetli ve daha ağırdır. Bu yöntemi tarihçilerin yöntemi ile karşılaştırdığımız zaman tarihçilerin sahih olarak kabul ettikleri tarihi bir vesika ayakları üzerinde durmayabilir ve onun sıhhati de kesin olmayabilir.

Başka bir itibarla, muhaddisler kullandıkları yöntemi araştırma, inceleme ve çalışmalarında bizzat uygulamışken, tarihçilerin sözleri neredeyse teorik ve hayali sözler olarak kalıp sadece nadir olaylarda ve dar sınırlar içerisinde uygulanabilmektedir. Bu ise muhaddislerin yöntemi ile tarihçilerin yöntemi arasındaki bir başka temel farktır.

Kaynağın sıhhatinin tespit edilmesinde tarihçiler herhangi bir vesikada kullanılan mürekkebin, kağıdın ve yazının türünü de dikkate alırlar ve muhtemelen bazı araştırmacılara göre bu yeni ve tarihçilere has bir yöntem olarak görülebilir. Fakat durum böyle olmayıp; bilakis muhaddisler on iki asırdan beridir bu metodun farkındadırlar.

Muhaddislerin Kağıt ve Mürekkep İçin Yaptıkları Araştırmalara Örnekler

1. Zekeriya b. Yahya el-Hulvani: “Ebu Davud es-Sicistani'yi Yahya b. Kasib'in rivayetlerini kitaplarının üstündeki koruyucu tabakaya yazarken gördüm. Bunun nedenini ona sordum. Dedi ki: Yahya b. Kasib'in müsnedinde münker bazı hadisler gördük ve kendisinden bu hadislerin kaynaklarını talep ettik. O ise bizi oyaladı. Daha sonra o hadislerin yazılı olduğu sayfeler çıkardı. Biz kaynakları arasında o hadislerin yeni bir yazıyla değiştirildiğini gördük. Onlar Mürsel hadislerdi ve onları müsned yapmış, onlara bazı ilavelerde bulunmuştu.”¹⁵
2. İbn-i Adiyy demiştir ki: “Muhammed b. Muhammed b. El-Eş'as Ebu'l-Hasan el-Kufiden hadis yazdım. Bize Musa b. İsmail b. Musa b. Cafer b. Muhammed, babasından o da dedesinden Hz. Ali ve Hz. Peygambere varıncaya kadar yaklaşık bin hadisten meydana gelen bir nüsha çıkardı. Bize çıkardığı kitap taze hatlarla yeni

¹⁴ İbn Hibban, *El-Mecruhin*, 1/10.

¹⁵ Ez-Zehebi, *Mizanul-İ'tidal*, 4/451: Ukayli, *ed-Duefa*, 4/446; Tarihu İbn Main, 2/681.

kağıda yazılıydı. Orada maktu hadisler vardı ve geneli de münker hadislerden oluşmaktaydı. Oradaki hadislerin metinleri güvenilir ravilerin metinleri ile uyuşmuyordu. O, bu nüshadan dolayı itham edilmişti.”¹⁶

3. İshak b. İsa, Muhammed b. Cabir b. Seyyar b. Talîk es-Sehmiyye hakkında şunları söylemiştir: *“Bir gün Muhammed’e bir hadis rivayet ettim. Daha sonra o hadisin iki satır arasına yeni bir yazıyla eklenmiş olduğunu gördüm.*”¹⁷
4. Zehebi, Kutn b. İbrahim el-Kuşeyri en-Nisaburi hakkında şunları söylemiştir: *“Onun Hafs b. Abdillâh - İbrahim b. Tahman – Eyyüp – Nafi - ibn Ömer tarikiyle gelen “Tabaklanan her deri temizdir.” Hadisini merfu olarak aldılar. Onun bu hadisi Muhammed b. Ukeyl’den çaldığı söylenmektedir. Kendisinden hadisin kaynağını talep ettiklerinde kendilerine o hadisi kenarına yazdığı bir cüz çıkardığı ve bundan dolayı da Müslimin ondan hadis almadığı söylenmektedir.*”¹⁸

3. Lafızların Manasını ve Müellifin Maksadını Anlamak İçin Metinlerin Analizi

Bu konuda muhaddisler birçok gruba ayrılırlar. Onlardan bazıları bu vesikaların (rivayet) nakliyle ilgilenirken; hadis ve dildeki garip lafızlarla ilgilenen başka bir grup alim daha vardı. Onlar ise kelimelerin anlamları hakkında araştırma yapan kimselerdi. Metinlerin sıhhatinin tespiti için araştırma yapan başka bir grup alim daha vardı ki bunlar da tenkitçilerdi. Bu vasıfların hepsi bazı muhaddislerde toplanabilirdi. Fakat çoğu zaman iş dar alanda uzmanlıkla yürütülürdü. Tarih incelemelerinde bu çalışmaların karşılığı yoktur.

4. Tarihçinin Güvenilirliğinin ve Adaletinin Tespit Edilmesi İçin Olumsuz Tenkit Aşaması

Hiç şüphesiz bu konuda muhaddisler tarihçilerden çok daha üstün durumdadırlar. Çünkü rivayetin kabulü için ilk şart hadis ravisinin adil, güvenilir (sika), akil-baliğ olması, mürüvvetine hâlel getiren ve fiska sebep olan şeylerden uzak durmasıdır. Eğer bir muhaddis günlük konuşmalarında yalan söylüyorsa Hz. Peygamber’in hadislerinde yalan söylemese bile onun hadisi kabul edilmez. Bu konuda muhaddisler çok katıydılar. Bu nedenle onları aldatmak kolay değildi. Onlar kişinin sadece doğruluğuna ve takvasına bakıp, Eğer ravi doğru ve takvalı ise onun sözlerini araştırmadan kabul ediyor değillerdi. Aksine ravileri hassas

¹⁶ İbn Adiyy, *el-Kamil*, 3/125; Zehebi, *el-Muğnifi’d-Duefa*, 2/629.

¹⁷ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, 9/90.

¹⁸ Ez-Zehebi, *Mizanu’l-İ’tidal*, 3/391.

ölçülerle değerlendiriyorlardı. Bu konuda onların başka kriterleri de vardı. İşte Hz. Ömer insanlara güvenmede onların zahirine bakarak aldanmamak için bize hem teorik hem de pratik bir ders veriyor: “sahabilerden biri olan Bilal b. Harisin Hz. Ömer’in şöyle dediğini işittiği nakledilir. Bir kişinin namazı ve orucu sizi kandırmasın, siz bir kişinin konuşurken doğru sözlü olup olmadığına, kendisine bir şey emanet edildiğinde onu koruyup korumadığına ve iyileştiğinde takvalı olmaya devam edip etmediğine bakın.”¹⁹

Haraşa b. Hurr: “Ömer b. Hattab’ın huzurunda bir adam şahitlik etti. Hz. Ömer ona seni tanımıyorum ve seni tanımam sana zarar vermez. Seni tanıyan birini getir dedi. oradakilerden biri ben onu tanıyorum dedi. Hz. Ömer onu ne ile tanıyorsun dedi. Adam: adalet ve fazilet ile biliyorum dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer o senin, gecesini ve gündüzünü, girişini ve çıkışını bildiğin yakın komşun mu? diye sordu. Adam hayır dedi. Peki, onun takvalı olduğunu ispatlayacak dinar ve dirhemle bir alışverişin oldu mu? diye sordu adam: hayır dedi. Hz. Ömer peki onun üstün ahlak sahibi olduğuna delalet edecek bir yol arkadaşlığı yaptın mı? diye sordu adam: hayır dedi. Hz. Ömer: sen onu tanımıyorsun dedi. Sonra adama seni tanıyan birini getir dedi.”²⁰ Bu yöntemin yansımalarını tabiun ve tebe-i tabiunun metodunda da görebilirsiniz.

Ebu Zinad: “Medine’de hepsi de son derece güvenilir olan ‘yaklaşık’ yüz kişiyle karşılaştım. Onlardan hadis alınmazdı. Onlar hakkında “rivayete ehil değildir” denilmektedir.”²¹

Mutarraf: “Malikten şunu duyduğuma şehadet ederim. Bu şehirde hadis rivayet eden salih ve ibadet ehlinden olan çok sayıda kişiyle karşılaştım. Asla onların birinden tek bir hadis dinlemedim. Niçin ya Eba Abdillâh diye sorduklarında çünkü onlar rivayet ettikleri şeyi bilmiyorlardı.”²² derdi.

Malik: “ilmi şu dört kişiden alma. Bunların dışındaki kimselerden al. İnsanların en fazla rivayet eden de olsa sefihliği açıkça bilinen kimseden; Hz. Peygamber adına yalan söylemekle itham edilmemiş olsa bile insanlarla konuştuğu zaman yalan konuştuğunu tespit ettiğin kimseden; heva (bid’at) sahibi olup insanları kendi hevasına (bid’at) çağıran kimse; fazilet sahibi ve ibadetkar bile olsa rivayet ettiği hadisi bilmeyen kimseden hadis alma.”²³

¹⁹ İbnu’l-Mübarek, **ez-Zühed**, s. 327.

²⁰ El-Beyhaki, **es-Sünenü’l-Kübra**, 10/125-126.

²¹ Er-Râmehurmûzi, **el-Muhaddisu’l-Fâsil Beyne’r-Ravive’l-Vâî**, s. 407; Hatib el-Bağdâdi, **el Kifâye fi İlmî’r-Rivâye**, s. 179; Müslim, **Mukaddime**, s. 15.

²² İbn Hibban **Mecruhin**, 13 ب

²³ Hatib el-Bağdâdi, **el Kifâye fi İlmî’r-Rivâye**, s. 116.

Yahya b. Said el-Kettan ise “*Dindarların (sufilerin) en çok yalan söylediği konu hadistir.*”²⁴ demiştir.

Şu halde tenkitçi muhaddisler rivayeti sırf ravisi sıdk ve takva ehli olmasından dolayı almazlardı. Bilakis ravinin sıdkı, doğruluğu ve dindarlığının yanında onun rivayet ettiği hadisleri inceleyip, tarttıktan sonra onları uygun yere yerleştirirlerdi.

İmam Müslim, Ata b. Saib, Yezid b. Ebi Ziyad ve Leys b. Ebi Selim ile ilgili bir sözünde şunları söylemektedir: “*Bu üç kişiyi Mansur b. El-Mutemir, Süleyman el-A’meş ve İsmail b. Ebi Halid ile hadislerdeki derinlik ve doğrulukları konusunda karşılaştırdığında onlardan uzak olduklarını ve onlara yaklaşımadıklarını görürsün. Hadisçilerin Mansur, A’meş ve İsmail’in hafızalarının sağlamlığı ve hadislerdeki itkanları konusunda yeterli bilgiye sahip oldukları için, bu konu ile ilgili herhangi bir şüpheleri yoktur. Muhaddisler Ata, Yezid ve Leys hakkında böyle bir kanaate sahip değillerdir.*”²⁵

İşte bu muhaddislerin tarihçilerden farklı olarak doğruluk, adalet, dindarlık, akıllık, teyakkuz ve dürüstlük üzere bina edilmiş metodudur.

Çünkü belge yazımında belge sahibinin güvenilir ve adaletli olması, tarihçinin en üst noktada istediği şeydir. Belge sahibinin başka hususlarda yalan söyleyip söylemedikleri konusu tarihçiyi ilgilendirmez. Buna ilaveten hadisçilerin sahip olduklarının aksine tarihçiler belge sahibinin ne kadar adil ve güvenilir olduğunu kendisine sunan kaynaklara nadiren ulaşırlar. Teracim kitaplarının büyük bir kısmının kaybolmuş olmasına rağmen biz bu gün hemen hemen bütün raviler hakkında hüküm verebildiğimiz gibi onların ailelerini, doğum ve vefat tarihlerini, seyahatlerini ve alimlerin onlar hakkındaki şahitliklerini de biliyoruz. Bu neredeyse tarihçiler nezdinde hiç bulunmayan bir unsurdur.

Bu, muhaddislerin metodunun titizliğini ve tarih ilminin metin tenkidi hususunda hadis ilminin gücüne ulaşamadığını ve asla ulaşamayacağını gözler önüne seren tarihçilerin ve muhaddislerin üslubunun özet bir karşılaştırmasıdır. Eğer bu yöntem başka dinlere ait her herhangi bir kitaba veya tarihteki herhangi bir vesikaya uygulanırsa bunun sonucu çoğunlukla onların reddi ve inkarı olur. Buradan muhaddislerin yönteminin kuvveti açıkça ortaya çıkmaktadır.

Neticede, muhaddislerin hadisleri değerlendirmedeki yöntemlerine ve bu konu etrafında ileri sürülen itirazlara göz atmış onların yöntemleri hakkında söylenenlerin onların yöntemlerini bilmemekten ve yöntemlerinin hakikati ve kaideleri hakkında yeterince fikir sahibi olmamaktan kaynaklandığını gördük.

²⁴ Müslim, **Mukaddime**, s. 17.

²⁵ Müslim, **Mukaddime**, s. 6.

Muhaddislerin yöntemlerine değindikten sonra onların yöntemlerine yönelik yapılan eleştirilere bakabiliriz. Bu eleştirileri yapanlardan bazıları Taha Hüseyin, Ahmet Emin ve Ebu Reyze gibi Müslümanlar diğer kısmı ise müsteşriklerdir. Gelecek bölümde birinci grubun tenkitlerini ele alacağız. Özellikle de sahabenin adaleti konusuna değineceğiz. Müsteşriklerin eleştirilerini ise sonra gelecek bölümde inceleyeceğiz.